

Hikmət QULİYEV
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Folklor İnstitutu
e-mail: quliyevh@mail.ru

VİRTUAL FOLKLORUN ARAŞDIRILMASI TƏCRÜBƏSİ: NƏZƏRİ VƏ TƏTBİQİ YANAŞMALAR

Xülasə

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı insanın özünü ifadəsi və digər fərdlərlə ünsiyyəti, eləcə də mədəni yaradıcılıq və davranışlarının təzahürü üçün yeni vəsitə və imkanlar yaratdı. Bir tərəfdən müasir dövrdə elmi və texnoloji sferada yeniliklərin ortaya çıxması, digər tərəfdən insanların sürətli və nəhəng informasiya burulğanı qarşısında qalması hazırkı situasiya və gerçəkliyə müvafiq emosiya və reaksiyanın ortaya çıxmasına, bu proseslərə adekvat təcrübə və ənənələrin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, müasir insanın psixoloji kompleks və narahatlıqları, gerçəkliyi dərk etmə və duyma zərurəti, özünüifadə və kommunikasiya ehtiyacı, bütövlükdə mədəni yaradıcılıq potensialı virtual dünyada mövcud olma və davranış təcrübəsi əsasında təzahür edir. Bu isə internet mühitində gedən folklor proseslərinin akademik elmi düşüncənin predmetinə çevrilməsi zərurətini meydana çıxarmışdır ki, məqalədə məhz bu məsələlər təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: virtual folklor, internet folkloru, folklor prosesləri, kommunikasiya, virtual dünya, mədəni yaradıcılıq

THE INVESTIGATION PRACTICE OF VIRTUAL FOLKLORE: THE THEORETICAL AND APPLIED APPROACHES

Summary

The speedy development of information and communication technologies has created new means and opportunities for the human to express and communicate with other individuals as well as the formation of the cultural creativity and behavior. On the one hand, the appearance of innovations in the scientific and technological sphere, on the other hand the peoples' being in front of the speedy and gigantic information vertex led to the emergence of the current situation and the emotion and reaction to reality, the formation of adequate experiences and traditions in these processes. Thus, the psychological complexity and anxiety of the modern human, the need of understanding and hearing the reality, the need of self-expressing and communication, in whole the potential of cultural creativity are reflected in the virtual world on the base of the existence and behavior practice. But it necessitated the transformation of the folklore processes into the subject of the academic scientific thought in the Internet, so these problems are analyzed in the article.

Key words: virtual folklore, internet folklore, folklore processes, communication, virtual world, cultural creativity

ОПЫТ ИССЛЕДОВАНИЯ ВИРТУАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПРАКТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Резюме

Скоростное развитие информационно-коммуникационных технологий создает новые условия и возможности для самовыражения и коммуникации человека, а также для выражения культурного творчества и поведения. Проявление новшеств в научной и технической сфере с одной стороны, противостояние человека со скоростным могучим информационным потоком в современном мире с другой стороны, привело к формированию эмоций и реакций, соответствующих настоящей ситуации и реальности, а также

созданию практик и традиций, адекватных этим процессам. Так как психологические комплексы и чаяния современного человека, необходимость понимания и слушания реальности, нужда в самовыражении и коммуникации, и потенция культурного творчества, в общем, выражается на основе практики присутствия в виртуальном мире и поведенческого опыта. А это в свою очередь, создает необходимость превращения фольклорных процессов, проходящих в виртуальном пространстве в предмет академического научного мышления. В статье анализируются именно эти вопросы.

Açar sözlər: виртуальный фольклор, интернет-фольклор, фольклорные процессы, коммуникация, виртуальный мир, культурное творчество

İnternetdə cərəyan edən folklor proseslərinin müəyyənləşdirilməsi, kollektiv reaksiya modelində təzahür edən faktların folklor kimi qəbul olunması və araşdırılması, daha dəqiq desək, akademik folklorşünaslığın predmetinə çevrilməsi ilkin dövrlərdə bir qədər mübahisəli və ziddiyyətli məsələ kimi cərəyan etmişdir. Əvvəlcə texnologiyanın mədəniyyətə, medianın və kütləvi informasiya vasitələrinin şifahi ünsiyyətə, eləcə də virtual dünyanın real aləmə qarşı olması barədə irəli sürülən fikirlər bu prosesi bir qədər gecikdirsə də, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və virtual dünyanın insanın gündəlik həyatına dərindən nüfuz etməsi (onun əsas kommunikasiya vasitələrindən birinə çevrilməsi) və s. kimi faktorlar internetə müasir folklorun, şəbəkə və ya internet folklorunun yarandığı, aktuallaşdığı və reallaşdığı məkan kimi baxmağı zərurətə çevirdi. Odur ki, folklor və internet münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsində diqqət mərkəzində duran mühüm məsələlərdən biri də internet folklorunun xüsusiyyətlərinin, xarakterik cəhət və özəlliklərinin aydınlaşdırılması, daha dəqiq desək, “nəyə virtual folklor demək olar” sualına cavabın axtarılmasıdır. Bu istiqamətdə də məsələyə yanaşmada fərqli baxışlar mövcuddur.

Elektron mühitdə folklorun meydana gəlməsi və araşdırılması məsələsindən bəhs edən türk alimi Əhməd Özgür Güvənc yazır: “Həmçinin folklor nümunələrinin müxtəlif məqsədlərlə elektron mühitdə istifadə olunması və folklorla əsaslanan yeni kommunikasiya və marketinq formalarının meydana çıxması, bu yeni folklor materiallarının necə araşdırılması problemini də özü ilə bərabər gətirmişdir. Çünki həmin materiallar elektron mühitin şərtlərinə və bu mühitin ehtiyaclarına cavab verə biləcək şəkildə formalaşmışdır. Başqa sözlə desək, əsas məsələ folklor nümunələrinin virtual mühitin şərtlərinə uyğun ola biləcək ölçülərdə dəyişməyə və çevrilməyə məruz qalmasıdır. İnternetin həm *gözə*, həm də *qulağa* xitab etməsi folklor nümunələrinin *görüntülü* və *səsli formalara* çevrilməsinə səbəb olmuşdur (Kursiv bizindir – H.Q.). Eyni zamanda ələ alınan folklorik material veriləcək mesajla görə yenidən təşkil olunaraq dəyişdirilmişdir. Beləcə, elektron mühitə uyğun folklor nümunələri meydana gəlmişdir. Belə ki, haqqında danışılan nümunələrin elektron cihazlar olmadan mövcudluqlarını davam etdirə bilmələri, ya da başqa bir sözlə desək, konkret bir şəkildə qavranılma və yaradılma imkanları qeyri-mümkündür. Aydındır ki, onların (folklor nümunələrinin – H.Q.) yaşama mühiti virtual dünyadır. Bu mənada folklor nümunələrinin elektron mühitdəki formalarının “e-folklor” termini ilə ifadə olunması irəli sürülməkdədir” (13, 44). Göründüyü kimi, müəllifin qaldırdığı problem onunla bağlıdır ki, müxtəlif məqsəd

və səbəblərlə istər əvvəlcədən mövcud olan, istərsə də məhz elektron mühitdə yaranan folklor nümunələrinin adlandırılması problemi meydana çıxmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bir tərəfdən elektron və ya texnoloji mühitə məxsus parametrlərin mövcudluğu, digər tərəfdən folklor nümunələrinin həmin parametrlər çərçivəsində istifadə olunması və ya yaranması folklorə yeni biçim, məna, məzmun gətirmişdir ki, bu da birbaşa olaraq onun funksional mahiyyətinə və kəsb etdiyi mənaya təsir etmişdir. Müəllifin fikrinə onu da əlavə etməliyik ki, nəinki elektron mühit şəraitində meydana gələn yeni folklor nümunələrinin adlandırılması, həmçinin həmin texnoloji mənşəli folklor materiallarının, daha dəqiq desək, folklor materiyasının mövcud şərtlər və gerçəkliklər əsasında bütün səviyyələrdə araşdırılması, internet folklorşünaslığının metod və metodologiyasının yaradılması qarşıda duran ən mühüm prioritetlərdən biridir. Çünki internetin və virtual texnologiyaların meydana gəlməsindən əvvəlki epoxada folklorun öyrənilməsi üçün müəyyənləşdirilmiş metod və metodologiyalar, folklorə yanaşma prinsipləri və konseptual baxışlar folklorun real mühitə əsaslanan parametrlərindən doğmuşdur. Konkret desək, folklorun “üz-üzə” baş verən canlı performans aktı olması, anonimlik, şifahilik, çoxvariantlılıq, kollektivlik, ənənəvilik və s. Prinsiplərinə müvafiq olaraq reallaşması kimi xarakterik özəlliklərini texnoloji mənşəli folklorun müəyyənləşmə prinsipləri olaraq qəbul etmək qeyri-mümkündür. Həmçinin burada qeyd etmədiyiniz ənənəvi folklorə münasibətdə irəli sürülmüş çoxsaylı metodoloji müəyyənləşmə parametrləri mövcuddur ki, onların hər birinə yenidən baxılmalı, müasir reallıqlara və şərtlərə nə dərəcədə adekvatlığı yoxlanılmalıdır. Odur ki, hansı şəkildə adlandırılmasından asılı olmayaraq müasir dünya folklorşünaslığının qarşısında duran ən mühüm prioritetlərdən biri yeni texnoloji şərtlər və virtual reallıqlar kontekstində meydana gələn folklorun öyrənilmə prinsiplərinin, metod və metodologiyasının müəyyənləşdirilməsi və folklorə yeni baxış konsepsiyasının irəli sürülməsidir.

Bu sahədəki mövcud tədqiqatları nəzərə alaraq, hazırkı vəziyyət barədə xülasə verməyə cəhd etsək, deyə bilərik ki, hazırda Rusiya, Avropa və Amerikada folklor və internet, rəqəmsal mühit və folklor, texnoloji yeniliklər zəminində folklorun qazandığı yeni keyfiyyətlər, XXI əsrdə folklor ənənələri, bir sıra ənənəvi folklor janrlarının texnoloji mühitə transformasiyası, texnoloji əsaslı yeni janrların (məsələn, zəncirvari elektron məktub) əmələ gəlmə mexanizmləri və xüsusiyyətləri, həmçinin bütövlükdə müasir global çağırışlar və yeniliklər zəminində folklorun fundamental və kateqorial prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətləri üzrə çoxsaylı tədqiqatlar aparılmaqdadır.

İlk növbədə internet folklorunun müəyyənləşdirilməsi və araşdırılması prinsiplərinin irəli sürülməsi ilə bağlı nəzəri baxışları diqqət mərkəzinə gətirək. M.D.Alekseyevski “İnternet folklorunda və yaxud folklor İnternetdə?” (müasir folklorşünaslıq və virtual reallıq) adlı məqaləsində (1) folklor və internet münasibətləri barədə mövcud baxışları təhlil edərkən qədimlik və arxaikliyi özündə ifadə edən anlayış kimi, folklorun müasirlik, innovasiya və şəhər həyatı ilə bağlı olan internetlə əlaqəsinin zahirən paradoksal göründüyünü qeyd edir (1, 151).

Müəllifin fikrinə görə, şəhər folkloru internetlə daha yaxın təmasdadır və internet folklorunu yaradanlar, dolayısı ilə internetdən istifadə edənlərin əksəriyyəti şəhər əhalisidir (1, 151). Burada bir məsələyə toxunmaq istərdik ki, şəhərdə və ya kənddə yaşamasından asılı olmayaraq, internet folklorunun keyfiyyəti və kəmiyyəti əslində internetdən istifadə ilə müəyyənləşir. Çünki kompüterdən və internetdən istifadə müəyyən texnoloji bacarıq və bilik tələb edir. Təbii ki, burada infrastruktur, maddi-texniki təchizatın səviyyəsini də unutmaq olmaz. Lakin hazırkı dövrümüzdə kompüter və ya mobil texnologiyalardan istifadə məsələsi ən kiçik yaşlı uşaqlardan tutmuş ən böyük yaşlı baba və nənələrə qədər yayılmışdır. Bu proses çox sürətlə davam etməkdə və genişlənməkdədir. İnternet folklorunun yaranması, yayılması və tezliyi internet istifadəçilərinin kəmiyyəti ilə düz mütənasibdir. İnternetdən istifadə edənlərin sayı artdıqca internet folklorunun da kəmiyyəti, diapazonu və tezliyi artacaqdır. Beləliklə, verbal yaddaş sürətlə virtual aləmə, rəqəmsal dünyaya transmissiya olunmaqdadır. Başqa sözlə desək, müasir dövrdə folklorun aktuallaşma məkanı real aləmdən virtual aləmə keçməkdədir. Çünki ünsiyyətin və kommunikasiyanın əsas məkanı kimi internetin rolu və yeri günü-gündən daha da artmaqdadır. Nəcə ki, A.S.Karqin və A.V.Kostina bu prosesi belə təsvir edir: “Ehtimal olunur ki, kommunikativ, bədii, elmi, siyasi-ideoloji, iqtisadi sferalar virtual mühitin çərçivələri daxilində həyata keçiriləcək və şəbəkə mədəniyyəti əsas mədəniyyət tipi olacaqdır. Bu gün şəbəkə ədəbiyyatı, şəbəkə incəsənəti reallığa çevrilmişdir. Təbii ki, ətraf dünyayla insanın qarşılıqlı əlaqəsinin spesifik yolu olan folklorun da internet məkanı tərəfindən mənimsənildiyini irəli sürə bilərik” (14, 6).

Həmçinin onu da deyək ki, virtual folklorun yaranması və yayılmasında şəhər əhalisinin rolunu qabartmaq, yaxud şəhər əhalisinə məxsus spesifikanı önə çəkmək, bizə elə gəlir ki, o qədər də aktual məsələ deyildir. Burda parlaq şəkildə görünən odur ki, ənənəvi xalq biliyinin yeni ifa və icra məkanı meydana gəlmişdir. Bu məkan isə özünün texnoloji xarakterinə müvafiq olaraq folklorun təzahürü və təəcəssümü üçün yeni bir situasiya yaratmışdır. Eyni zamanda kənddə və şəhərdə yaşamasından asılı olmayaraq, internet istifadəçiləri vahid bir informasiya mühitinə daxil olmaqla, qarşılıqlı ünsiyyət və müzakirə şəraitinə qoşulurlar. Bu isə yeni ənənə və davranış modellərinin, virtual mühitə xas olan folklor faktlarının ortaya çıxmasına səbəb olur.

M.D.Alekseyevski internetdə meydana gələn folklor nümunələrinin araşdırılması sahəsində müəyyən çatışmazlıqların olduğuna işarə etməklə yanaşı, bu sahədə terminoloji dəqiqləşmənin də hələlik mövcud olmadığını qeyd edir: “Rus elmi ənənəsində nisbətən geniş yayılmış termin *internet-folklor* (14; 17; 2; 32; 28) və *şəbəkə folklorudur* (24; 25; 12; 21; 10). Həmçinin *virtual folklor* (24; 19) və *internetlor* (23) terminləri də bəzən işlənir. Xarici kompaniyalarda *internet folklore* və *netlore* terminləri daha çox *computerlore* (3), *computer folklore* (9), *virtual folklore* (30), *cyberlore* (5; 8), *e-Folklore* (16), *digital folklore* (22) kimi populyardırlar” (1, 154).

Hərçənd ki, müəllif folklor və internet məsələləri üzrə tədqiqatlarda çoxsaylı terminlərin mövcudluğunu ziddiyyətlik kimi qiymətləndirir, lakin həmin vəziyyətin özü həm də bu sahədə geniş araşdırmaların, çoxsaylı tədqiqatların olduğunu, ən əsası isə problemin folklorşünaslığın gündəmində dayandığını göstərir. Təbii ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının çox sürətlə dəyişməsi və virtual aləmdə dinamik proseslərin müşahidə olunması da bu sahədəki tədqiqatların adekvatlığına təsir etməmiş deyildir. Çünki texnoloji yeniliklərə müvafiq olaraq internetdə baş verən hər bir prosesin obyektiv və hərtərəfli elmi təhlilini vermək, onun xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün elmin özü də çevik və mobil olmalıdır. Bu vəziyyət isə anlayışların və terminoloji bazanın daim yenilənməsi zərurətini ortaya qoyur ki, bundan da qaçmaq mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, folklor və İnternet münasibətlərinin müxtəlif aspektləri, bu sahədə aparılan tədqiqatlar barədə M.D.Alekseyevskinin qeyd olunan məqaləsində məsələyə dörd istiqamətdən yanaşılmışdır. Həmin istiqamətlər barədə geniş izahlara keçək:

“Birinci yanaşmaya görə, internet folkloru yaradıcılığı bir qayda olaraq yeni kompüter texnologiyalarından bəhs edən ənənəvi folklor janrlarının (hərkələr haqqında hekayətlər, JJ barədə “çastuşkalar” (JJ- LiveJournal.com, Живой Журнал bloq – H.Q.), adminlər haqqında atalar sözləri və s.) internetə yerləşdirilməsidir” (1, 154).

Müəllif bu istiqamətə bir sıra tədqiqat işlərini aid edir (27; 26; 4; 21; 11). Göründüyü kimi, folklor və internet münasibətlərində diqqəti cəlb edən və nisbətən ağıla ilk gələn ənənəvi janrlar daxilində yeni texnologiyalar və kompüterlə bağlı folklor mətnlərinin internetə yerləşdirilməsi məsələsidir. Müəllifin yanaşmasından və mövcud vəziyyətdən də görünən odur ki, müasir insanın həyat və məişət reallıqları, o cümlədən, texnoloji yeniliklər folklorun subyektinə, onun materialına çevrilməkdədir. Bu isə təbiiyədir. Çünki kompüter, mobil telefon, çoxsaylı texnoloji vasitələr həyatımızın reallıqları, hər gün qarşılaşdığımız əşyalardır. Müxtəlif həyat situasiyaları, eləcə də, insanın ətraf aləmi qavrama və duyma ehtiyacları, həmin əşyaların da real dünyadan emosional dünyaya keçidini – yaradıcılığın subyektinə çevrilməsini zəruri edir ki, bu da çoxsaylı mətn təzahürlərini doğurur.

Bu cür yanaşmanı tənqid edən M.D.Alekseyevski belə tədqiqatlardakı metodoloji prinsiplərin sadə məntiqə əsaslandığını qeyd edir. Müəllifin fikrinə görə, həmin təhlillərdə tədqiqatçılar müasir folklorla ənənəvi folklorun genetik əlaqəsini əsas götürürlər və oxşar cəhətləri tapmağa çalışırlar ki, bu da internet folklorunun izahı üçün metodoloji model kimi şübhə doğurur. Bu tənqidlə müəyyən dərəcədə razılaşmaq mümkündür. Məsələ ondadır ki, ənənəvi folklor janrlarında – lətifə, rəvayət, deyim və s.–də müasir gerçəkliyin (şəxs, hadisə, predmet və s.) əks olunması həmin mətnin internet folkloru olmasını müəyyənləşdirən əsas faktor ola bilməz. Həmin nümunə elektron mühitdə yerləşdirilsə belə, bu, hələ onun internet folkloru olmasına kifayət etmir. Həmçinin **hesab edirik ki, internet folklorunun təhlili yalnız ənənəvi folklorla müqayisədə deyil, daha çox texnoloji mühitin şərtləri və spesifikasi çərçivəsində, özünəməxsus əlamət və keyfiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi zəminində aparılmalıdır. Bu halda biz**

internet folklorunun mahiyyətindən və özəlliklərindən danışa bilərik. Lakin bu fikrə onu da əlavə etməliyik ki, internetdə müxtəlif məzmunlu – ictimai, siyasi, sosial, iqtisadi və s. hadisələrlə bağlı meydana gələn mətn, karikatür tipli şəkil, videorolik və s.-ni bu qrupa aid etmək olmaz. Hətta hər hansı bir fərdin internet mühitində bəlli bir situasiyaya reaksiyası kimi ortaya çıxan material (mətn, şəkil, qrafik işarə, video və s.) folklorik mexanizmə və kollektiv reaksiyaya əsaslanırsa, onu internet folkloru nümunəsi hesab etməliyik. Yaxud hər hansı bir müəllifə – şair, yazıçı, rəssam, alim və b.-na məxsus müəyyən bir fikrin, şəklın, baxışın texnoloji mühit tələblərinə müvafiq olaraq folklorik mexanizmlər əsasında yenidən canlandırılması, bəzən imitasiya və ya parodiya edilməsi də, hesab edirik ki, şəbəkə folkloru və ya texnoloji mühit mənşəli folklor sayılmalıdır. Lakin M.D.Alekseyevski bədii nağılların, müəllifli “çastuşka”ların folklorla zəif əlaqəsinin olduğunu, folklorun yalnız mətnin formasının (“yeni məzmunlu folklorik formalı”) konstruksiyalaşmasında iştirak etdiyini deyir və həmin mətnləri parodiya adlandırmaqla, internetdə geniş yayılmadığını və ötürülmədiyini əsas götürərək internet folkloru hesab etmir.

“İnternet folkloruna ikinci yanaşma ondan ibarətdir ki, tədqiqatın predmeti kimi “kompüterçilərin” (vəb-dizaynerlər, adminlər və proqramçılar və s.-nin) kompüterlər və internetlə bağlı professional qrupları və fəaliyyəti ilə bağlı folkloru və ənənəsi diqqət mərkəzinə gətirilir” (1, 156)

Müəllif bu yanaşmanın nümunələri kimi bəzi tədqiqatları (29; 12) qeyd edir. M.D.Alekseyevski belə bir baxışın mümkünlüyünü qəbul etsə də, lakin çox dar çərçivəli olduğunu qeyd edir. Belə ki, burada kompüterçilər və proqramçıların özlərinə məxsus jarqon, üslub, ənənə və folklorunun olduğu, lakin internetdən yalnız onların istifadə etmədiyi fikri irəli sürülür ki, bu halda da digər internet istifadəçilərinin kənarda qalmamalı olduğu vurğulanır. Təbii ki, bütün internet istifadəçiləri kimi, proqramçılar və kompüterçilər də internet folkloru yaradıcılığında bu və ya digər şəkildə iştirak edirlər. Bunları biri-birindən ayırmaq metodoloji olaraq doğru deyil. Lakin xüsusi peşə sahələri və qrupları ilə bağlı olan və internet mühitində yaranan spesifik folkloru da ayrıca tədqiq etmək və kənarda qoymamaq lazımdır.

Folklor və İnternet münasibətlərinə həsr olunan tədqiqatların üçüncü istiqaməti barədə M.D.Alekseyevski yazır:

“Müasir mədəniyyət hadisəsi kimi internet folklorunun sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı tədqiqatçıların məsələyə üçüncü yanaşması, internetdə rast gəlinən və şəhər folkloruna məxsus istənilən nümunənin internet folkloru hesab olunmasıdır” (1, 156).

Müəllif bu yanaşmanın tərəfdarlarının (31; 6; 7; 15) məntiqinə görə, internetdə yerləşdirilən bütün lətifələri, şifahi formada mövcud olmasından və olmasından asılı olmayaraq internet folkloru nümunəsi hesab edilməli olduğunu qeyd edir. Bu baxışı sadələvh adlandıran M.D.Alekseyevski hər hansı bir lətifə mətninin internetdə mövcud olmasından əvvəlki dövrlərdə şifahi yolla yayıldığını, sonradan internetə daxil olduğunu irəli sürərək bunu internet folkloru hesab et-

məyin doğru olub-olmadığını müzakirə edir. M.D.Alekseyevskinin gəldiyi qənaətdə görə, şifahi ənənədə mövcud olan müəyyən bir mətnin kağızda çap olunması və ya internet mühitinə yerləşdirilməsi həmin mətnin ikinci mövcudluq formasıdır. Bu tipli faktları əsas götürərək belə nümunələri internet folkloru kimi deyil, ənənəvi şəhər folklorunun internetdə mövcudluğu kimi təhlil etməyin daha dəqiq olduğunu deyir. Başqa bir tədqiqatında isə M.D.Alekseyevski (təbii ki, Rusiyanı nəzərdə tutaraq) internetə yerləşdirilən ənənəvi kənd folklorunun faktiki olaraq hazırkı dövrdə internetdə canlı şəkildə mövcud olmadığını qeyd edir (2, 72) Belə ki, alimin yanaşmasına görə, kənd əhalisi internet mühitindən kənarda qaldığı və internet istifadəçisi olmadığı üçün kənd folkloru bu proseslərdə iştirak etmir. Bu iki yanaşmaya ayrıca diqqət yetirək. Əvvəla, hər hansı bir mətnin internetin meydana gəlməsindən əvvəl şifahi ənənədə yaranaraq yayılması, nəsil-dən-nəslə, dildən-dilə keçməsi faktı onun internet meydana gəldikdən sonra heç bir halda internet folkloru ola bilmək potensialına mane ola bilməz. Lakin burda məsələnin incəliyinə diqqət yetirmək lazımdır. Hesab edirik ki, məsələyə bir neçə aspektdən yanaşsaq, onda bu situasiya barədə daha dəqiq qərar verə bilərik.

Hər şeydən əvvəl, şifahi ənənədə olan bir mətnin internet mühitinə daxil olarkən dəyişikliyə məruz qalıb-qalmadığına baxmaq lazımdır. Bu dəyişiklik istənilən səviyyədə ola bilər: bəzən bir sözün və ya bir adın, dil, janr və ya üslubun, yaxud da texnoloji mühitin tələblərinə müvafiq olaraq formanın (şəkil, video, qrafika və s.) dəyişməsi və s. Həmçinin müəyyən bir mətnin internetə daxil olma, texnoloji mühidə, sosial şəbəkədə və kommunikasiyada istifadə olunma faktına kompleks şəkildə baxılmalıdır. Əgər hər hansı bir mətn – lətifə, rəvayət, atalar sözü müəyyən bir situasiyada fərdin və ya qrupun maraqlarının ifadəsi, yaxud kollektiv reaksiyanın təzahürü kimi ortaya çıxırsa, burada vəziyyət dəyişir. Ənənəvi yaddaşda yer alan, geniş yayılma imkanı qazanmış məşhur bir deyimnin özü belə texnoloji mühidə, kommunikativ aktda iştirak edirsə, bu, **artıq folklor mətninin sadəcə olaraq internetə yerləşdirilməsi deyil, situasiyada aktuallaşması və yenidən doğulmasıdır. Ənənəvi folklor söyləyiciliyində hər hansı bir mətn hər dəfə söyləniləndə yenidən doğulduğu kimi, şifahi ənənədə olan müəyyən bir mətnin virtual mühidə də aktuallaşması onun yenidən doğulmasıdır. Bu ehtiyacın özü, onun reallaşma mexanizmi və təzahür səviyyəsi folklorikdir.** Çünki istər real, istərsə də virtual aləmdə folklorun yaranmasının, reaktuallaşmasının və yayılmasının əsasında emosional özünü təmin etmə və yaxud ifadə etmə dayanır. İstənilən bir nümunənin aktuallaşması prosesi istər fiziki gerçəkliyin, istərsə də virtual reallığın dərk olunması, duyulması və müəyyən təzahürlərdə meydana çıxması ilə müşahidə olunur. Yaxud əksinə, **ənənədə olmayan bir formanın və yaxud da informasiyanın folklorik mahiyyəti onun insan hiss və emosiyasına yönəlik olması və kollektiv reaksiya ilə bağlılığındadır.** Elektron mühidə – internet aləmində meydana çıxan yumoristik, ironik lətifələr, karikatür üslubu, söz oyunu, təhlükə və ya bədbəxtlik haqqında zəncirvari xəbərdarlıq məktubları, sosial şəbəkələrdə meydana çıxan “paylaşanlara uğur gətirdi, paylaşmayanlara bədbəxtlik-

lər” və s. tipli nümunələr, əslində, insanın hiss və duyğularına hesablanmış, inanc və dəyərlərinə, xəyal və fantaziya imkanlarına söykənən, ətraf aləmin (istər real, istərsə də virtual) ənənəvi üslubda dərkinə alternativlərin yaradılması ehtiyacından və tələbindən doğan, ən əsası isə kollektiv və ortaq mədəni prinsiplər (bu prinsiplər dil, din, əxlaq, etnik mənşə, ən müxtəlif maraqlar kəsişməsi və s. ola bilər) əsasında ortaya çıxan folklorik nümunələrdir.

O ki qaldı şifahi ənənədə mövcud olan hər hansı bir folklor nümunəsinin qeydə alınaraq elektronlaşdırılması və rəqəmsal aləmə daxil edilməsi məsələsinə, bu, həqiqətən də, müəyyən bir faktın sadəcə olaraq şifahi dildən çapa (məs, kitab kimi), yayımlanma imkanı olan hər hansı bir vasitəyə (CD, DVD disk, flash card) keçirilməsidir ki, burada məqsəd mətnin itməməsi, gələcək nəsillərə çatdırılması, qorunması və yayılmasıdır. Burada söhbət internet folklorundan deyil, ənənəvi folklorun elektronlaşdırılmasından və ya rəqəmsallaşdırılmasından gedə bilər. Həmin resurs internetdə yerləşdirilə bilər və istifadəçilər üçün əlverişli ola bilər. Bu, sadəcə olaraq, şifahi yaddaşdan hansısa zaman kəsiyində qeydə alınmış və nəşr olunaraq “stop-kadr” effektində olan folklor mətnləridir. Çünki həmin mətn kommunikativ mühitə deyil, elektron resurslar bazasına daxil edilir ki, bu da ona elektron texnologiyalar mövcud olduğu müddətdə yaşamaq imkanı qazandırır. Bu da elektron texnologiyaların inkişafı zəminində müəyyən bir informasiyanın əvvəlki dövrlərdən daha etibarlı, uzunmüddətli, həmçinin daha böyük həcmdə və müxtəlif formada saxlamaq, arxivləşdirmək imkanlarının yaranmasıdır.

“Nəhayət, predmetin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsinə yönələn dördüncü baxış internet folklorunun mövcudluğunda internet **kommunikasiyasının** (kursiv bizimdir – H.Q.) rolunun prioritetliyi haqqında təsəvvürlərə əsaslanır. Başqa sözlə desək, internet folkloru kimi əsasən şəbəkədə **mövcud olan və yayılan** (kursiv bizimdir – H.Q.) folklor formaları qəbul olunur (bəzi istisnalar nəzərə alınmaqla)” (1, 157).

M.D.Alekseyevski bu yanaşmanın tərəfdarları kimi, bir sıra mənbələri və müəllifləri qeyd edir (24; 12; 18; 32; 17; 19).

Alim yazır ki, “internet folklorunun müəyyənləşdirilməsində bu prinsip daha böyük səviyyədə həmin hadisənin spesifikasiyasını əks etdirir (və qeyd edir ki, dünya elmində də internet folklorun dərk olunmasına daha çox yaxındır), lakin etiraf etmək lazımdır ki, bu halda da sərhədlər kifayət qədər amorf görünür” (1, 157).

Əgər sonuncu yanaşmaya diqqət yetirsək, burada internet folkloru üçün müəyyənləşdirilən ən mühüm prinsipin **kommunikativlik və ötürülmə** (internet mühitdə bu, paylaşma adlanır) olduğunu görürük. İnternetin interaktiv ünsiyyət imkanları – virtual kommunikasiya mühitinin informasiya mübadiləsi və müzakirəsi üçün əlverişli şəraitə malik olması istifadəçilər arasında aktiv münasibətlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu isə öz növbəsində birbaşa olaraq kommunikasiya ilə bağlı olan folklor təzahürlərinin də meydana çıxmasına geniş imkanlar yaradır. Lakin, öndə də qeyd etdiyimiz kimi, internet folklorunun müəyyənlilik parametrləri ənənəvi, şifahi mühitdə reallaşan folklorla əksər hallarda üst-üstə düşür. Şifahi ənənə canlı performans və spontan xarakterə (yəni hər mətn hər

dəfə söyləndikdə əvvəlkinə təkrarlamır, yenidən doğulur) əsaslanırsa, söyləyici və auditoriya tərəflərinə bölünürsə, internet folklorunun meydana gəlməsi və aktuallaşması bir qədər fərqli prinsiplərə söykənir. İrəlidə bu mövzu ilə bağlı geniş təhlillər aparacağımızı nəzərə alaraq, başqa bir məsələyə keçmək istərdik.

Göründüyü kimi, şifahi mədəni mühitdən elektron mədəni mühitə keçiddə folklorun istər forma və məzmunu, istərsə də icra və ifa olunma texnologiyası ciddi dəyişikliyə məruz qalır. Bu isə özlüyündə ənənəvi folklor nümunələri ilə virtual folklor nümunələri arasında bir sıra fərqlərin ortaya çıxmasına səbəb olur. Ümumiyyətlə, hazırkı dövrdə internetdə gedən folklor proseslərinin dərk olunması və virtual folklor nümunələrinin təhlili qarşıda duran mühüm məsələlərdən biridir. Bu barədə Amerika folklorşünası Lin Mak Neyl yazır: “Nə qədər ki, rəqəmsal folklorun kontenti (bütün növ materiallar: mətn, şəkil, audio, video, multimedia və s. nəzərdə tutulur – H.Q.) onun ötürülməsinə sərf edilən cəhdlərlə müqayisədə qeyri-bərabər dərəcədə kiçik görünə bilər, biz kollektiv yenidən yaratma (orijinalda “communal re-creation) və kollektiv dərk etmə (orijinalda “communal comprehension”) proseslərinə onlayn folklorun istənilən nümunəsində əks olunan sosial və mədəni ehtiyacları müəyyənləşdirmək üçün baxmalıyıq. Çoxsaylı ənənəvi nümunələr yaradıcı şəkildə dərk olunan abstrakt prosesin və yaxud da internet folklorunun müəyyən bir hissəsinin arxasında dayanan məlumatın sadəcə *indeksidir* (kursiv bizimdir – H.Q.). Bir-birimizlə əlaqəli olmaqla və ümumi məlumatları bölüşməklə qeyri-müəyyən internet resurslarının anlaşılmasında səriştəli ola bilərik ki, bu da rəqəmsal folklorun ən əhəmiyyətli cəhətidir” (20, 16).

İnternetdə informasiya selinin fasiləsiz olaraq gücləndiyi, nəhəng və mürəkkəb bir məlumat bazasının formalaşdığı (Big Data) bir vaxtda, təbii ki, folklor yaradıcılığı prosesi də sürətlə artmaqda və külli miqdarda yeni-yeni nümunələr yaranmaqdadır. Folklor yaradıcılığının həcmının genişlənməsi və nümunələrin kəmiyyətinin artması istiqamətində müəllifin irəli sürdüyü bu fikirləri təhlil edərkən bir neçə məqama diqqət yetirməliyik.

Əvvəla, Mak Neylin yanaşmasına görə, internet folkloru *kollektiv yenidən yaratma* və *kollektiv dərk etmə* əsasında formalaşır. Bizə elə gəlir ki, burada söhbət internetdə bir tərəfdən ənənəvi folklor materiallarının müəyyən dəyişikliklərə və düzəlişlərə məruz qalmaqda yeni nümunələrin yaradılmasından, digər tərəfdən isə məhz virtual məkanda “kollektiv dərk etmə” əsasında yeni öməklərin meydana gəlməsindən gedir. Yeri gəlmişkən onu da deyək ki, ənənəvi folklor nümunələrinin virtual məkanda müəyyən düzəlişlərə məruz qalması təsadüfi fakt və ya situasiya deyildir. Buradakı düzəlişlərin arxasında iki mühüm faktor dayanır. Bunlardan birincisi, texnoloji faktordur ki, hər hansı bir informasiya vahidi rəqəmsal dünyanın, virtual məkanın tələblərinə və şərtlərinə uyğun olmalıdır. İkincisi isə, ənənəvi folklor nümunəsinin hər hansı bir məqsədə, çatdırılması nəzərdə tutulan sosial mesaj və ya çağırışa uyğun olaraq yenidən yaradılmasıdır ki, bu da son nəticədə yeni folklor nümunələrinin ortaya çıxmasını təmin edir.

Mak Neylin izahından o da aydın olur ki, virtual folklor nümunələrinin meydana gəlməsində sosial və mədəni ehtiyaclar əsas yer tutur. Ənənəvi folklor

yaradıcılığında olduğu kimi, virtual folklor da kollektiv düşüncənin və ya kollektiv reaksiyanın üzərində formalaşır. Xüsusilə, müasir dövrdə internetin yaratdığı imkanlar hesabına sosial medianın sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə, eləcə də informasiyanın əldə olunması və yayılması üçün çox əlverişli şəraitin olduğu bir vaxtda sosial qayğı və narahatlıqlar, qorxu və təhlükələr, psixoloji yığılma və boşalmalar daha çox diqqəti cəlb edir. Əslində, sosial şəbəkələrdə, forum və bloqlarda mövcud olan trend və təmayüllərə, gedişat və meyllərə nəzər yetirsək, görürük ki, burada daha çox hədəf sosial məzmunludur: sosiokulturoloji, sosio-psixoloji, sosioekoloji, sosioekonomik, sosiopolitik və s. Bu baxımdan onu demək olar ki, internet folklorunun ən mühüm hədəf və çağırışlarından biri sosial məsələlərdir. Təbii ki, bu tendensiyanı nəzərə almaqla, istənilən zaman və məkan çərçivəsində istənilən bir qrupun, toplumun sosial və mədəni ehtiyaclarını, tələb və istəklərini müəyyənləşdirmək, analiz etmək və proqnozlaşdırmaq mümkündür ki, bu cəhətdən də virtual folklor nümunələrinin özünəməxsus yeri vardır.

Lin Mak Neylin yuxarıda vurğuladığı digər bir mühüm məsələ virtual folklorun arxasında dayanan abstrakt təfəkkürün – indeksləşmiş yaradıcı prosesin dərk olunmasıdır. Müəllifin irəli sürdüyü fikirdən hasil olan qənaət ondan ibarətdir ki, internetdə rast gəldiyimiz virtual folklor nümunələri hər hansı bir informasiyanın kodlaşmış, indeksləşmiş şəkli. Onu birbaşa və ya hərfi mənada anlamaq, qəbul etmək arxasında dayanan sosial reaksiyanın düzgün izah olunmamasına gətirib çıxara bilər. Alim rəqəmsal folklorun dərk olunmasında çıxış yolu kimi tədqiqatçıların bir-biri ilə təmasda olmasını, məlumatların ötürülməsini təklif edir. Bütün bunlar isə müasir dövrdə virtual mühitdə gedən folklor proseslərinin təhlilinin kifayət qədər mürəkkəb olmaqla bərabər, aktual olduğunu da göstərir.

Beləliklə, virtual folklorun müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif aspektləri diqqət mərkəzinə gətirdikdən sonra demək lazımdır ki:

Ənənəvi folklorlorşünaslıq prinsipləri və baxışları prizmasından virtual folklorə yanaşma əksər hallarda faktın özünü deyil, ümumi cəhətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir;

İKT-nin sürətli inkişafı və internetin geniş yayılması ilə düz mütənasıblıq təşkil edən virtual folklorun meydana gəlməsi və yayılması problemlərinin öyrənilməsi müasir folklorşünaslıq elminin qarşısında duran ən mühüm elmi prioritetlərdən birini təşkil edir;

Virtual folklorun və onunla bağlı elmin – virtual folklorşünaslığın xüsusi bir anlayış və istiqamət kimi qəbul olunması və öyrənilməsi sahəsində kifayət qədər obyektiv çatışmazlıqlar mövcuddur;

Virtual folklorun öyrənilməsi prinsipləri, metod və metodologiyası, anlayışlar sistemi və terminologiyasının müəyyənləşdirilməsi istiqamətində yayğın-
lıq, çoxmənalılıq mövcuddur;

Virtual folklor faktlarının təhlili, bu nümunələrdəki simvollaşma və metaforikləşmənin müəyyənləşdirilməsi, onların arxasında dayanan məna və işarələrin izah olunması da qarşıda duran mühüm məsələlərdəndir;

Virtual folklorun öyrənilməsi ən azı iki sahəni özündə ehtiva etdiyi üçün (folklorşünaslıq, kompüter elmləri, antropologiya, sosiologiya, psixologiya, sosial psixologiya, kommunikasiya və s.), burada multidissiplinar tədqiqatların aparılması ən mühüm şərtlərdən biridir;

Virtual folklorun araşdırılması istiqamətində ən mühüm çətinliklərdən biri kimi, kompüter və internetlə bağlı spesifik anlayışların, texnoloji bilik və bacarıqların tələb olunmasıdır;

Virtual folklorun bir sıra nəzəri problemləri ilə yanaşı, əmələ gəlmə mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi, janr təsnifatının verilməsi kimi tətbiqi xarakterli məsələləri də öz həllini tapmamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Алексеевский, М.Д. 2010. Интернет в фольклоре или фольклор в Интернете? (Современная фольклористика и виртуальная реальность). От конгресса к конгрессу: Навстречу Второму Всероссийскому конгрессу фольклористов. Сборник материалов. — М.: Государственный республиканский центр русского фольклора, 256 с., с. 151-166.

2. Алексеевский, М.Д. 2009. «Что мне водка в летний зной...»: проблемы текстологии фольклора в Интернете // Интернет и фольклор: Сб. ст. М., с. 71-89

3. Beatty, R.D. 1976. Computerlore: The Bit Bucket // New York Folklore. V. 2. № 3-4. p. 223-224.

4. Быстрова, К.В. 2009. Интернет как современный ареал бытования сказки // Филология и человек. № 1. с. 166-171;

5. Biebuyck B. 2000. Du folklore au cyberlore: Paroles électroniques, avez-vous done une ame? // Cahiers de litterature orale. № 47. p. 43-94.

6. Бородин, П.А. 2007. Фольклор в Интернете и вне его: попытка сопоставления // Folk-art-net: новые горизонты творчества. От традиции — к виртуальности. М., с. 27-43;

7. Бородин, П.А. 2008. К вопросу о собирательской стратегии: еще раз об анекдотах в Интернете // Славянская традиционная культура и современный мир. Вып. 11. Личность в фольклоре: исполнитель, мастер, собиратель, исследователь. М., с. 284-295

8. Brinkerhoff, S. 2003. «Cyberlore» and other electronic horrors: Folklore in an Age of New Inventions // Brinkerhoff S. Contemporary folklore. Broomall, 2003, p. 55-64

9. Brunvand, E. 2000. The heroic hacker: Legends of the computer age // Brunvand J.H. The Truth Never Stands in the Way of a Good Story. Urbana, p. 170-198

10. Джалилова, Н.А. 2009. Виртуально-фольклорные формы презентации идентичности в Интернете // Интернет и фольклор: Сб. ст. М., 2009. С. 294-301

11. Чикалова, А.А. 2009. Пародии на сказку в сети Интернет // Интернет и фольклор: Сб. ст. М., с. 146-157

12. Фролова О.Е. 2007. Визуальная специфика сетевого анекдота // Традиционная культура.. № 3. с. 30-36

13. Güvenç, A.Ö. 2014. İntemet folkloru üzerine önerilen bir terim: e-folklor. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18 (2), s. 31-46.

14. Каргин, А.С., Костина А.В. 2009. Научное осмысление интернет-фольклора: актуальные проблемы и опыт исследования. Интернет и фольклор.

Сборник статей. — М.: Государственный республиканский центр русского фольклора, 320 с., с. 5-20.

15. Красиков, М.М. Интернет как парта (студенческая эпиграфика в сети) // Интернет и фольклор: Сб. ст. М., 2009. С. 170-179

16. Krawczyk-Wasilewska, Violetta, 2006. "e-Folklore in the Age of Globalization". *Fabula* 47, p. 248-253.

17. Ланская, Ю.С. 2009. Американские «Bogus Warnings» («ложные предупреждения об опасности») и российские «письма несчастья» // Интернет и фольклор: Сб. ст. М., С. 158-169

18. Лутовинова, О.В. 2007. Анекдот в смеховом мире Интернета // Электронный вестник Центра переподготовки и повышения квалификации по филологии и лингвострановедению.. Вып. 4. (Электронный ресурс.)

19. Лутовинова, О.В. 2009. Байка в виртуальном фольклоре // Русский язык за рубежом.. № 2. с. 77-82

20. McNeill, Lynne S. 2015. "The internet is weird". Folkloristics in the digital age. Folklore Fellows' Network. № 47, p. 12-13, 16-17,

21. Метальникова, В.В. 2009. Байка об аццком баяне (Традиционные фольклорные жанры и их модификации в Интернете) // Интернет и фольклор: Сб. ст. М., С. 106—116

22. Miller, K. 2008. Grove Street Grimm: Grand Theft Auto and digital folklore // *Journal of American Folklore*.. V. 121. № 481. P. 255—285

23. Неклюдов, С.Ю. 2003. Фольклор современного города // Современный городской фольклор. М., с. 5-24

24. Радченко Д.А. 2007. Сетевой фольклор как способ осмысления актуальной реальности // Folk-art-net: новые горизонты творчества. От традиции — к виртуальности. М., с. 63-75

25. Розин, В.М. 2007. Феномен сетевого фольклора // Традиционная культура.. № 3. с. 15-22

26. Рукомойникова, В.П. 2007. Интернет как среда существования фольклора // Folk-art-net: новые горизонты творчества. От традиции — к виртуальности. М., с. 54-62;

27. Рукомойникова, В. П. 2004. «Виртуальный» фольклор: за и против. Монография. Йошкар-ола. 128 с.

28. Суслова, Т.И. 2009. Интернет-фольклор как форма межкультурной коммуникации // Дефиниции культуры. Вып. 8. Томск., с. 286-297

29. Шумов, К.А. 2003. Профессиональный миф программистов // Современный городской фольклор. М., с. 128-164

30. Valovic, T.S. 2000. Virtual folklore: Breaking the news about the Internet // Digital mythologies: The Hidden Complexities of the Internet. New Brunswick, NJ, p. 4-10.),

31. Вернер, Д. 2003. «Анекдоты из России» и фольклор интернетовской эпохи // Русский Журнал. 17 июня. (Электронный ресурс. URL: http://old.russ.ru/netcult/20030617_verner.html)

32. Власова, Г.И. 2009. Интернет-поздравления как жанр постфольклора // Интернет и фольклор: Сб. ст. М., С. 302-308.

Çapa tövsiyə edən: AMEA-nın müxbir üzvü Kamran Əliyev